

Bunlardan, özellikle müellifin kendi nüshasından Rebülevvel 893'te (Şubat 1488) istinsah edilen Süleymaniye bölümündeki yazma tam olup büyük boy 195 varaktır. 4. *Kitâbü't-Tehzîb li-zihni'l-mürîb*. İbn Ebü'l-İzz'in kendisine sorulan çeşitli sorulara verdiği cevaplardan meydana gelmiştir (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 187; Ayasofya, nr. 1079). 5. *Kitâbü'd-Dürrer fi'l-fıkh* (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 533). Temizlik ve namaz konularıyla ilgili çeşitli soru ve cevaplardan oluşmaktadır. 6. *el-Manzûmetü'l-lâmiyye fi târîhi'l-hulefâ* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1417). Yedi varaklık bu manzumede İbn Ebü'l-İz kendi zamanına kadar geçen halifeleri isim, künye veya lakapları ile sayarak bunların hilâfet sürelerini ve hilâfetlerinin sona eriş tarihini zikreder. Brockelmann'ın *Minhatü'l-lu'atâf fi tevârîhi'l-hulefâ* adıyla kaydettiği eser de (GAL Suppl., II, 928) bu olmalıdır. 7. *Risâle (Risâle fi iktidâ'i'l-Hanefti bi's-Şâfi'i fi's-salât)*. Muhalif mezhepte olan bir imama uymanın ve cuma namazından sonra kılınan dört rek'atın hükmü gibi konuları ihtiva eden risâlenin Tırvân Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının bir mikrofilminin Medine'de Şeyh Hammâd el-Ensârî Kütüphanesi'nde (nr. 280) mevcut olduğu belirtilmektedir (Şerhu'l-'Akideti't-Tahâviyye, neşredenlerin girişi, I, 82). Kaynaklarda müellifin *en-Nûrü'l-lâmi' fi mâ yuc'melü bihi fi'l-câmi'* adlı bir eseri daha zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'l-İz, *Şerhu'l-'Akideti't-Tahâviyye* (nşr. Abdullah et-Türkî - Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1408/1987, I, 272, 277; II, 480, 603; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 63-119; a.mlf., *el-İttibâ'* (nşr. M. Atâullah Hanîf - Âsım Abdullah el-Karyûtî), Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), neşredenlerin girişi, s. 5-17, 24-31; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'diyye*, II, 237, 623; III, 5-6, 164, 636; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 37-38; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh* (nşr. Adnân Dervîş), Dımaşk 1977, s. 21, 82, 89-91, 105, 139, 186, 271, 358-359; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, III, 87; a.mlf., *İnbâ'ü'l-gumr*, II, 95-98; III, 50; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 326; Sehâvî, *ed-Đau'ü'l-lâmi'*, III, 249; V, 194-195; *Keşfü'z-zunûn*, I, 852-853; II, 1143; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 719, 726; Brockelmann, GAL Suppl., II, 928; Zirikî, *el-A'lam*, V, 129; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 156; Sezgin, GAS, I, 439-441.

FERHAT KOCA

İBN EBÜ'L-MEKÂRİM

(bk. BEKRÎ, Ebü's-Sürûr).

İBN EBÜ'r-REBÎ'

(ابن أبي الربيع)

Ebü'l-Hüseyn Ubeydullâh b. Ahmed
b. Ebî'r-Rebî' el-İşbîlî
(ö. 688/1289)

Endülüslü nahiv ve tefsir âlimi.

599 Ramazanında (Mayıs 1203) İşbîliye'de (Sevilla) doğdu. Aslen Kurtubalıdır (Cordoba), Endülüs Emevî Devleti'nin son zamanlarında Kurtuba'da çıkan karışıklık üzerine oradan ayrılarak Leble'ye (Leible) göç eden ataları burada bir süre ikamet ettikten sonra İşbîliye'ye gidip yerleşmişlerdi (İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, III, 72). Daha çok İbn Ebü'r-Rebî' künyesiyle tanınmakla birlikte Kureyş'in Ümeyye kabillesinden Hz. Osman'ın soyundan geldiği için Kureşî, Ümevî ve Osmânî nisbeleriyle de anılır.

İlk öğrenimini Endülüs'ün önemli ilim merkezlerinden İşbîliye'de yapan İbn Ebü'r-Rebî' zamanın ileri gelen âlimlerinden ders aldı. *Bernâmec* adlı eserinde dil ve edebiyatta Ebü Ali eş-Şevlebvîn ile Ebü'l-Hasan Ali ed-Debbâc, kıraatte Ebü Ömer Muhammed b. Ebü Hârûn, hadiste Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Bakî ile İbn Halfûn, fıkhta Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Azeffî başta olmak üzere on iki hocasından söz eden İbn Ebü'r-Rebî', bunlardan İslâmî ilimlerin yanında bazı tabii ilimleri de okuduğunu ve hepsinden icâzet aldığını söyler (Abdülazîz el-Ehvânî, I/2 [1374], s. 255-271).

Hocası Ebü Ali eş-Şevlebvîn'in bazı talebelerini kendisine göndermesiyle 624'te (1227) yirmi beş yaşında ders vermeye başlayan İbn Ebü'r-Rebî', İşbîliye'nin hristiyanlar tarafından işgal edildiği 646 (1248) yılına kadar bu görevini sürdürdü. İşbîliye'nin işgalinin ardından hocası ile birlikte Şerîş'e (Jerez) gitti, bir süre sonra da Cebelitânk'ı geçerek Sebte'ye (Ceuta) yerleşti.

Sebte Emîri Ebü'l-Kâsım Muhammed el-Azeffî, İbn Ebü'r-Rebî'in hocalarından Ahmed el-Azeffî'nin oğluydu. Aynı zamanda bir fıkîh âlimi olan Ebü'l-Kâsım seçimle iş başına gelmişti. İbn Ebü'r-Rebî', ilim adamlarına gösterdiği yakın ilgiden dolayı *el-Basîf* ve *el-Kâfi* adlı şerhlerinin mukaddimelerinde ondan övgüyle söz etmiştir. Endülüs kültürünün Afrika'ya ve oradan da doğuya intikalinde köprü vazifesi gören Sebte'ye, bu dönemde Mağrib'in dört bir yanından öğrenciler gelmekteydi. Burada yetişen âlimlerin birçoğu İbn Ebü'r-Rebî'in öğrencisi oldu.

Hayatının sonuna kadar Sebte'de ikamet eden İbn Ebü'r-Rebî' 16 Safer 688 (11 Mart 1289) tarihinde vefat etti ve şehrin doğusunda bulunan Mina dağı yamacındaki büyük kabristana defnedildi. Vefat tarihi ve yeri konusunda öğrencisi İbn Abdülmelik el-Merrâküşî ile (*ez-Zeyl ve't-tekmile*, II, 537) yine öğrencilerinden İbnü's-Şât'ın oğlu Muhammed b. Kâsım el-Ensârî (*İhtisârü'l-aḥbâr*, s. 16, 69) tarafından verilen bu bilgiler karşısında Brockelmann'ın kaydettiği İşbîliye'ye dönüp orada öldüğü şeklindeki rivayetin (GAL, I, 313; Suppl., I, 547) doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Derslerinde başta kendi eserleri olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, kıraat, tefsir, fıkîh, hadis ve siyer gibi ilim dallarında çok sayıda eser okutan İbn Ebü'r-Rebî', dil alanında Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı ile Zeccâcî'nin *el-Cümelü'l-kub-râsı* ve Ebü Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh*'ına özel ilgi göstermiş, bu kitaplara dair değişik hacimlerde birçok şerh kaleme almıştır. Mağrib'de o zamana kadar kimse-nin okutamadığı *Kitâbü Sîbeveyhi*, Merinîler döneminde Fas'a çağırılan İbn Ebü'r-Rebî' ile Ebü Ali eş-Şevlebvîn'in öğrencileri tarafından okutulmaya ve yayılmaya başlamıştır (Makkarî, *el-Ezhârü'r-riyâz*, III, 26-27). Kâsım et-Tücebî, hocası İbn Ebü'r-Rebî'in *Kitâbü Sîbeveyhi*'yi bilerek okutabilenlerin sonuncusu olduğunu söyler (*Bernâmec*, s. 277).

Makkarî onun dil alanında ve özellikle nahiv sahasında yetiştirdiği öğrencileri karşısında diğer âlimlerin zor duruma düşüklerini, Sebte'ye nahiv okutmak için gelen İbn Hamîs et-Tilimsânî'nin İbn Ebü'r-Rebî'in sıradan bir öğrencisinin sorduğu sorular karşısında âciz kalınca Sebte'yi terkederek Mâleka'ya ve oradan da Gırnata'ya (Granada) gitmek zorunda kaldığını (*Nefḥu't-tîb*, V, 356-359), Tunus'ta fıkîh ve nahiv âlimi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf el-Fihri ile öğrencileri, içinden çıkamadıkları birçok nahiv konusunu İbn Ebü'r-Rebî'in oraya gelmiş olan bir öğrencisinden öğrendiklerini söyler (a.g.e., II, 210).

Mil'ü'l-aybe adlı meşhur seyahatnâmenin sahibi İbn Rüşeyd, Arap dili ve Türk diline dair birçok eser yazmış olan müfessir Ebü Hayyân el-Endelüsî, *ez-Zeyl ve't-tekmile* müellifi İbn Abdülmelik el-Merrâküşî, *Bernâmec* müellifi Kâsım b. Yûsuf et-Tücebî, kendisinin *Bernâmec*'ini derleyen İbnü's-Şât es-Sebtî, *Şerhu'l-İzâh*'ını (*el-Kâfi*) ihtisar eden ve Mısır'a götürüp tanıtan Ebü't-Tayyib Muhammed

el-Kûsî es-Sebtî, yirmi yedi yıl Sebte emirliği yapan, hadis ve fıkıh âlimi Ebû Tâlib Abdullah b. Muhammed el-Azefî, nahiv ve kıraat âlimi Ebû İshak İbrâhîm el-Gâfîkî, İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî ve Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Cüzâmî el-Erküşî gibi âlimler yetiştirdiği öğrenciler arasında sayılabilir.

Nahivde kendine has görüşleri bulunmakla birlikte Endülüs-Mağrib dil mektebinin genel temayülüne uyarak ihtilâflı meselelerde Basra mektebinin görüşlerini tercih eden İbn Ebü'r-Rebî' başta dil ve kıraat ilmi olmak üzere fıkıh, hadis, siyer ve tefsir alanlarında birçok eser vermiş, özellikle nahve dair eserleri gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki asırlarda büyük ilgi görmüş, uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur (İbn Rüşeyd, III, 108-109).

Eserleri. 1. *el-Mülaḥḥaṣ fi zabṭi kavânini'l-'Arabiyye*. Mağrib'de asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bazı kaynaklarda ve eserin yazma nüshalarında *el-Mülaḥḥaṣ (fi'n-naḥv)*, bazılarında ise *el-Ḳavâninü'n-naḥviyye* şeklinde geçmesi sebebiyle Süyûtî (*Buğyetü'l-vu'ât*, II, 125-126) ve Brockelmann (*GAL*, I, 313; *Suppl.*, I, 547) onun iki ayrı eser olduğunu sanmışlardır. Eser, Ali Sultan el-Hakemî tarafından İspan'ya (Escorial Library, nr. 110, 185) ve Fas'ta (Karaviyyîn Ktp., ez-Zâviyetü'l-Hamzaviyye, nr. 1188) bulunan yazma nüshalarına dayanmak suretiyle doktora çalışması olarak (Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye) tahkik edilmiştir (İbn Ebü'r-Rebî', Mahmûd Muhammed et-Tanâhî'nin takrizi, s. 12). 2. *el-Basîṭ fi şerhi Cümeli'z-Zeccâci*. Zeccâcî'nin *el-Cümeli'l-kubrâ* adlı eseri üzerine yazdığı birkaç şerhin en hacimli olup Sebte emiri ve müellifin öğrencisi Muhammed b. Ahmed el-Azefî'ye takdim edilmiştir. İbn Ebü'r-Rebî'in ilk eserlerinden olan *el-Basîṭ*'te uzun şerhler ve tahliller, nahiv âlimlerinin ihtilâfları ve tartışmaları ile şahit olarak getirdikleri örnekler, *el-Cümeli'e* yapılan itirazlar ve bunlara İbn Ebü'r-Rebî' tarafından verilen cevaplar yer almaktadır. Görüşlerine yer verdiği veya tartıştığı âlimlerin başında Sibeveyhi, Ahfeş el-Evsat, Müberred, Ebû Ali el-Fârisî ve Batalyevsî ile üstadı Ebû Ali eş-Şevlebvî'nin gelmektedir. Şahit olarak kaydedilen örneklerin çoğu Kur'an'dan alınmıştır. Bu konuda kıraatlere, hatta şâz kıraatlere de yer veren müellif kıraatlerin tevcih ve te'villerini yapmıştır. Hadislerden ise pek örnek vermemiştir. Şiir örnekleri de Kur'an'dan gösterilen örneklerle göre azdır. Ancak bunlar

nahiv kitaplarında az geçen veya hiç geçmeyen orijinal örneklerdir. Daha sonra yazılan *el-Cümeli* şerhleriyle bazı nahiv kitaplarının kaynakları arasında yer alan eserin tamamı on cüz olup birinci cüzü Ayvâd b. İd es-Sübe'î tarafından Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'deki nüshadan (Evkaf, nr. 206) hareketle doktora çalışması olarak tahkik edilmiş ve iki cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1986). 3. *eş-Şerḥu'l-Evsat 'alâ Kitâbi'l-Cümeli li'z-Zeccâci*. Müellifin yaptığı bir başka *el-Cümeli* şerhidir. Öğrencilerinden Kâsım et-Tüccibî bu eseri hocasından okuyup icâzet aldığını söyler (*Bernâmec*, s. 280). Merakeş Yûsufiyye (İbn Yûsuf) Camii Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 100) birinci cüze ait seksen beş varaklık *el-Cümeli* şerhinin bu esere ait olabileceği ifade edilmektedir (*el-Basîṭ*, neşredenin girişi, s. 71). 4. *el-İfşâḥ 'an mesâ'ili (nûketi) Kitâbi'l-İzâḥ*. İbn Ebü'r-Rebî', Ebû Ali el-Fârisî'nin *Kitâbü'l-İzâḥ*'ına birkaç şerh yazmıştır. Bu eser onlardan biri olup *el-İfşâḥ fi şerhi'l-İzâḥ (li'l-Fârisi)* veya sadece *el-İfşâḥ* adlarıyla da anılır. Kâsım et-Tüccibî'nin şârihinden okuyup icâzet aldığını söylediği *eş-Şerḥu's-şâgîr li'l-İzâḥ* da bu eser olmalıdır (*Bernâmec*, s. 40). Eserin Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e ile (Kettânî, nr. 379) Mektebetü'l-Karaviyyîn'de (nr. 1189) bazı kısımları bulunmaktadır. 5. *el-Kâfi fi'l-İfşâḥ 'an nûketi (mesâ'ili) Kitâbi'l-İzâḥ*. Önceki şerhin genişletilmiş şekli olduğu anlaşılan eserin muhtelif cüzleri Fas kütüphanelerinde bulunmaktadır. Müellifin öğrencilerinden Ebü't-Tayyib Muhammed b. İbrâhîm es-Sebtî el-Kûsî eseri istinsah ederek Mısır'a götürmüş ve orada tanınmasını sağlamış olduğu gibi onu *el-Mülaḥḥaṣ* adıyla da ihtisar etmiştir. Bu ihtisarin bir nüshası Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'de bulunmaktadır (ez-Zâviyetü'l-Hamzaviyye, nr. 15). 6. *et-Taḳyîd 'alâ (Kitâbi) Sibeveyhi*. Eseri Süyûtî *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, Zehebî *et-Ta'lik 'alâ Sibeveyhi* adlarıyla da (*el-Buğyetü'l-vu'ât*, II, 125) anmışlarsa da doğrusu İbnü'l-Hatîb (*el-İḥâṭa*, III, 146) ve İbnü'l-Kâdî (*Cezvetü'l-iktibâs*, s. 289-290) tarafından zikredilen yuvarıdaki şekil olmalıdır. 7. *Kâne mâzâ*. İbnü'l-Murâhhal künyesiyle tanınan Sebte şair Ebü'l-Hakem Mâlik b. Abdurrahman'ın bir şiirinde geçen "Kâne mâzâ" ifadesinin yanlış olduğunu, doğrusunun "mâzâ kâne" olması gerektiğini açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu yüzden İbn Ebü'r-Rebî' ile Ebü'l-Hakem arasında tartışmalar ve şiirle hicivleşmeler cereyan

etmiştir (Makkarî, *Nefḥu't-ṭib*, IV, 145). 8. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. Müellifin yazdığı son eser olup 150 varak hacmindeki birinci cüzü Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'de bulunmaktadır (nr. 315). 9. *el-Bernâmec*. Hocaları ile onlardan okuduğu kitaplar hakkında bilgi veren eser iki bölüm olup birinci bölümde hocalarının biyografileri, ikinci bölümde onlardan okuyup icâzet aldığı eserlerin adları yer almaktadır. Eser yüksek tahsil edinemede sarf, nahiv, lugat, edebiyat, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve usulü, siyer, tarih, ferâiz ve matematik gibi alanlarda okutulan kırk eserle bunların okutulduğu yerler, camiler ve ders halkaları hakkında güvenilir bir kaynaktır. Öğrencisi Ebü'l-Kâsım İbnü's-Şât'in derlediği eser Abdülazîz el-Ehvânî tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'r-Rebî', *el-Basîṭ fi şerhi Cümeli'z-Zeccâci* (nşr. Ayyâd b. İd es-Sübe'î), Beyrut 1407/1986, I-II, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 15-145; ayrıca bk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî'nin takrizi, s. 9-13; Merrâküşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile* (nşr. Muhammed b. Şerîfe), Fas 1984, II, 537-538; neşredenin girişi, s. 29; İbn Rüşeyd, *Mil'ül-'aybe bi-mâ cümü'a bi-tûli'l-gaybe fi'l-uicḥeti'l-veciḥe* (nşr. Muhammed Habîb İbnü'l-Hoca), Tunus 1402/1981, I, 259; III, 108-110; Muhammed b. Kâsım el-Ensârî, *İhtîşârü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1389/1969, s. 16, 69; Tüccibî, *Bernâmec* (nşr. Abdülhafız Mansûr), Tunus 1981, tür.yer.; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtisâfû'd-ḡarab min lisâni'l-'Arab* (nşr. Mustafa Ahmed en-Nemmâs), Kahire 1417/1997, tür.yer.; Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, *et-Tâli'u's-sa'idi'l-camî'i esmâ'e nebcebi's-Sa'id* (nşr. Sa'd M. Hasan), Kahire 1966, s. 477-479; Vâdîâşî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut 1400/1980, s. 62, 99, 121, 125, 129, 133, 156; a.e. (nşr. Muhammed Habîb Hile), Mekke 1981, tür.yer.; İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâṭa*, I, 289; III, 77, 81, 93, 136, 146, 247, 250; Hâlid b. İsa el-Belevî, *Tâcû'l-mefrik* (nşr. Hasan es-Sâlih), Muhammediyye, ts. (İhyâ'üt-türâsi'l-İslâmî), II, 96; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 484-485; Mücârî, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1982, s. 98, 100, 102, 116; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 125-126; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I-III, tür.yer.; a.mlf., *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1974, s. 289-290, 433; Makkarî, *Nefḥu't-ṭib*, I-VIII, tür.yer.; a.mlf., *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Sa'id Ahmed A'râb vd.ğr.), Rabat 1400/1980, III, 26-27; V, 44; Brockelmann, *GAL*, I, 313; *Suppl.*, I, 547; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1976, s. 319; Sezgin, *GAS*, IX, 62, 93, 106, 244; Muhammed Haccî, "el-Medrese-tü'n-naḥviyyetü'l-Endelüsiyyetü'l-Mağribiyye ve devru Sebte fiḥâ", *Sebte ve devrühâ fi isrâ'îl-fikri'l-İslâmî*, Titvân 1984, s. 94-97; Ömer Ferruh, *Târîḥu'l-edeb*, VI, 316-317, 336-337, 382, 399, 409, 445; Abdülazîz el-Ehvânî, "Kütübü Berâmici'l-fulemâ' fi'l-Endelüs", *MMA* (Kahire), I/1 (1374/1955), s. 110-120; I/2 (1374/1955), s. 255-271; Pedro Chalmata, "Le Barnâmağ D'Ibn Abi'l-Rabi'", *Arabica*, XV, Leiden 1968, s. 183-208.

